

Kijk op de Praktijk

Eindrapportage Praktijkproef 2001

Zicht op Gezonde Teelt

Leentje den Boer, CLM Onderzoek en Advies BV
Henny Balkhoven, DLV Adviesgroep
Erna van der Wal, CLM Onderzoek en Advies BV
Peter Lentjes, DLV Adviesgroep

CLM Onderzoek en Advies BV

CLM 536 - 2002

Utrecht, juli 2002

Dit rapport geeft de resultaten van de Proefproef Gewasbescherming 2001 weer. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van LNV. Het doel was informatie uit de praktijk te verzamelen ten behoeve van de concretisering van het nieuwe gewasbeschermingsbeleid Zicht op Gezonde Teelt, het stimuleren van geïntegreerde teelt op gecertificeerde bedrijven. Onderwerpen die aan bod komen zijn: relatie tussen certificatie en kennis, houding en gedrag van ondernemers, de participatie in verschillende certificatiesystemen, verhouding tussen certificatie en handhaving en controle, synergie tussen overheid en markt, de relatie agrariër en overheid m.b.t. gewasbescherming en de invulling van het concept geïntegreerde gewasbescherming in certificeerbare eisen. Ieder onderdeel wordt afgesloten met aanbevelingen aan de overheid t.b.v. de implementatie van het beleid.

certificatie / geïntegreerde gewasbescherming / praktijk / relatie overheid agrariër / kennisbronnen / houding / gedrag / wet- en regelgeving / handhaving en controle / synergie overheid markt / EUREPGAP

ISBN: 90-5634-167-7

Voorwoord

Dit rapport vormt de eindrapportage van de Praktijkproef 'Zicht op Gezonde Teelt' 2001.

Opdrachtgever en financier was het Ministerie van LNV. De projectleiding en de uitvoering was in handen van het CLM en de DLV Adviesgroep. CLM en DLV Adviesgroep zijn verantwoordelijk voor de eindrapportage. De verslaglegging van de afzonderlijke activiteiten staat vermeld in een uitgebreid Achtergronddocument.

Het project was een vervolg op de Praktijkproef 2000. Dat project was een 'vingeroefening' om de doelstellingen van het (toen nog) toekomstige gewasbeschermingsbeleid te vertalen naar certificatieschema's en de uitvoerbaarheid en de effecten daarvan te toetsen en te evalueren in een praktijksimulatie. Zowel de deelnemende boeren en tuinders (100 deelnemers uit 5 sectoren) als het Ministerie van LNV waren tevreden over de Praktijkproef 2000. Het vervolg, de Praktijkproef 2001, diende informatie op te leveren voor de verdere invulling en implementatie van het nieuwe gewasbeschermingsbeleid.

Het project ging in het voorjaar van 2001 voortvarend van start, met 250 positief gestemde deelnemers in 11 sectoren. De praktijk was ingenomen met de kans mee te denken over de invulling van het beleid. In de zomer echter ontstonden er grote problemen met de toelating van een aantal gewasbeschermingsmiddelen. Dit was voor het merendeel van de deelnemers aanleiding om als teken van protest hun deelname aan het project op te schorten.

In het voorjaar van 2002 bleek rond de 80 % van deelnemers bereid het project af te ronden. De deelnemers die doorgingen vonden dat het project een middel was om de mogelijkheden en de onmogelijkheden van certificering van geïntegreerde gewasbescherming bij het Ministerie van LNV onder de aandacht te brengen. Toch voerden scepsis en wantrouwen in de laatste discussies nog de boventoon.

In dit rapport treft u de bevindingen en de aanbevelingen van de Praktijkproef 2001. Deze zijn door CLM en DLV Adviesgroep opgesteld. Op basis van het bovenstaande zal het geen verbazing wekken dat de belangrijkste aanbeveling is dat LNV moet werken aan herstel van vertrouwen tussen praktijk en overheid om draagvlak voor het nieuwe beleid te krijgen. Daarnaast zijn er nog tal van aanbevelingen geïstilleerd uit alle gesprekken en discussies met (groepen) boeren en tuinders, die naar onze mening waardevol zijn bij de verdere implementatie van het nieuwe gewasbeschermingsbeleid.

Wij willen de deelnemende boeren en tuinders, de leden van de begeleidingscommissies en alle andere betrokkenen hartelijk danken voor hun bijdrage en voor het vertrouwen dat ze in ons hebben gesteld. Zonder hun inzet zou dit rapport er niet gelegen hebben.

Utrecht, juli 2002

Leentje den Boer, CLM
Henny Balkhoven, DLV Adviesgroep
Erna van der Wal, CLM
Peter Lentjes, DLV Adviesgroep

Inhoud

Voorwoord

Inhoud

Samenvatting

	I
1 Inleiding	1
2 Doel	2
2.1 Doelstelling	2
2.2 Beoogd eindresultaat	2
3 Werkwijze: activiteiten en beoogde resultaten	3
4 Conclusies, onderbouwing en aanbevelingen	4
4.1 Inzicht in factoren in certificatie van invloed op kennis, houding en gedrag van agrariërs	4
4.1.1 Invloed van certificatie op kennis over geïntegreerde gewasbescherming	4
4.1.2 Kennisbronnen	5
4.1.3 Houding t.o.v. geïntegreerde gewasbescherming en certificatie	6
4.1.4 Effect van certificatie op gedrag m.b.t. geïntegreerde gewasbescherming	7
4.1.5 Aanbevelingen	8
4.2 Certificatie en handhaving en controle	11
4.2.1 Inleiding	11
4.2.2 Invulling concept geïntegreerde gewasbescherming	11
4.2.3 Bekendheid en naleving wet- en regelgeving	12
4.2.4 Draagvlak en haalbaarheidseisen (zie ook 4.1.3)	13
4.2.5 Controleerbaarheid van eisen	14
4.2.6 Houding ten opzichte van handhaving en controle	15
4.2.7 Aanbevelingen	15
4.3 Kosteneffectiviteit van certificatie	17
4.3.1 De opbrengsten	17
4.3.2 De kosten	17
4.3.3 Prikkel	18
4.3.4 Aanbevelingen	18
4.4 Synergie tussen markt en overheid	18
4.4.1 Stand van zaken certificatie	19
4.4.2 Redenen voor deelname aan certificatie	20
4.4.3 Draagvlak voor certificatie-initiatieven van de overheid en certificatie vanuit de markt	20
4.4.4 Randvoorwaarden van deelnemers aan certificatie-initiatieven van de overheid	21
4.4.5 Afstemming tussen overheid en markt (doelstellingen)	22
4.4.6 Aanbevelingen	22
4.5 Aansluiting bij bestaande certificatiesystemen zoals EUREP GAP	23
4.5.1 Deelname aan EUREP GAP	23
4.5.2 Aansluitend bij (markt) vraaggestuurde certificaten	24
4.5.3 Afstemming op andere milieuthema's	25

4.5.4 Aanbevelingen	25
4.6 Aansluiting bij initiatieven van loonwerkers en gewasbeschermingshandel	25
4.6.1 Gewasbeschermingshandel	25
4.6.2 Loonwerker	26
4.6.3 Beperken van de administratieve last op het agrarisch bedrijf	26
4.6.4 Aanbevelingen	26
4.7 Gevolgen van het niet werken met milieubelastingspunten. Wat betekent dat voor de schema's?	27
4.7.1 Effect milieubelasting als keuzemaatregel	27
4.7.2 Aanbevelingen	28

Bronnen **29**

Achtergronddocument met bijlagen:

1. workshop controle
2. workshop markt
3. uitgangspunten voorbeeld certificatieschema PP 2001
4. voorbeeld certificatieschema PP 2001 (sector akkerbouw)
5. tussentijdse evaluatie
6. sectorrapportages (6 a t/m i)
7. algemene rapportage sectoren
8. onderzoek niet-deelnemers

Samenvatting

In juli 2001 is de nota "Zicht op gezonde teelt, gewasbeschermingbeleid tot 2010" gepresenteerd en in november in de Tweede Kamer behandeld. De kern van de nota is het stimuleren van geïntegreerde gewasbescherming op gecertificeerde bedrijven. De overheid wil door middel van certificatie bij boeren en tuinders een 'omslag in denken en doen' bewerkstelligen om een meer duurzame productie te bereiken met aandacht voor milieu, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden. In 2001 is vanuit LNV de implementatie en de nadere invulling van het beleid voorbereid. Eén van de middelen voor de concretisering van dit nieuwe gewasbeschermingsbeleid en de voorbereiding van de implementatie is de Praktijkproef 2001. Deze bouwt voort op resultaten van de Praktijkproef 2000 (Den Boer 2000).

De doelen van de Praktijkproef in 2001 zijn:

1. Verbreding en verdieping van de kennis over gecertificeerde en geïntegreerde teelt op bedrijfsniveau;
2. Draagvlak voor en kennis van nieuw beleid bij agrariërs, belangenbehartigers, ketenpartijen en andere betrokken organisaties.

De onderzoeksdoelen voor de 'verdieping' zijn vertaald in onderzoeksvragen aan de hand waarvan de resultaten van de Praktijkproef in de eindrapportage zijn gepresenteerd.

De Praktijkproef was geen traditionele 'proef' waarbij technische gegevens worden verzameld maar een experiment over voorwaarden voor en de effecten van certificatie van geïntegreerde gewasbescherming. Om dit experiment mogelijk te maken, bestond de werkwijze uit de volgende stappen:

1. Uitwerken van een algemeen raamwerk voor certificatie van geïntegreerde gewasbescherming en van gewasbeschermingplannen per sector. Dit was input voor 2 workshops: één over controle en handhaving en één over synergie tussen markt en overheid.
2. Op grond van de bouwstenen die de voorgaande activiteiten hebben opgeleverd zijn door CLM in samenwerking met DLV en de begeleidingscommissies van technisch inhoudelijk deskundigen certificatieschema's voor 11 (deel)sectoren opgesteld. Met deze certificatieschema's is proef gedraaid in 35 groepen van in totaal 250 deelnemende agrariërs.
3. Vervolgens is een analysekader ontwikkeld om de onderzoeksvragen m.b.t. effecten op kennis, houding en gedrag, synergie met de markt, controleerbaarheid, verhouding tot handhaving, kosten certificatie en milieubelasting te beantwoorden.
4. Simultaan is een onderzoek onder niet-deelnemers uitgevoerd om effect certificatie op houding, gedrag en normbesef bij een representatieve groep van 412 ondernemers te toetsen.
5. Halverwege is een tussenevaluatie opgesteld als input voor de opdrachtgever.
6. Na een tijdelijke stopzetting van de Praktijkproef t.g.v. de perikelen rond het toelatingsbeleid is de Praktijkproef met een half jaar vertraging en nog 190 deelnemers afgerond met een diepgaande individuele evaluatie van de onderzoeksvragen door de deelnemers en de adviseurs.
7. Door de begeleidingscommissies zijn vervolgens aan de hand van de opgestelde sectorrapportages in een eindbespreking conclusies en aanbevelingen opgesteld.

De eindrapportage is opgesteld door het CLM en de DLV Adviesgroep aan de hand van de informatie die bovenstaande activiteiten hebben opgeleverd.

Rode draad resultaten en aanbevelingen

De agrarische sector is zeer actief bezig met certificatie, bijna 80% van de deelnemers aan de PP-2001 en 52% van de niet-deelnemers is gecertificeerd of in voorbereiding een certificaat te halen. De belangrijkste prikkel voor certificatie komt vanuit de markt : leveringszekerheid. Initiatieven vanuit de overheid zijn niet de drijvende kracht achter deze certificatie maar kunnen meehelpen de belangstelling voor en het tempo van certificatie te versnellen. Positieve prikkels van de overheid hebben dan de voorkeur boven negatieve omdat hiermee eerder een positieve gedragsverandering wordt bereikt en het vertrouwen van telers in de overheid toeneemt.

Telers vinden in het algemeen dat de overheid certificatie aan de markt moet overlaten. Wil de overheid echter ook via certificatie haar doelen bereiken dan is het aan te bevelen een dialoog aan te gaan over certificatie met en aansluiting te vinden bij de belangrijkste marktinitiatieven en -certificaten zoals EUREP GAP. De overheid moet hierbij niet op de bagagedrager van de markt willen springen maar zal zelf haar verantwoordelijkheid moeten nemen door publieke handhaving van wet- en regelgeving te verbeteren en gescheiden te houden van private controles. Wel zijn er kansen voor synergie tussen markt en overheid om de kwaliteit van handhaving en controle(erbaarheid) te verbeteren door bijvoorbeeld het uitwisselen van informatie.

Het bleek in de Praktijkproef mogelijk geïntegreerde gewasbescherming als concept te definiëren in eenduidige, uitvoerbare en controleerbare eisen. Per sector verschilt de concretisering van de invulling van dit concept op gewasniveau echter sterk. Hier moet nog veel gebeuren.

Zonder effectief maatregelen (middelen)-pakket is een verdere omslag naar geïntegreerde gewasbescherming niet mogelijk. Hier wringt in een aantal sectoren de schoen. De innoverende ondernemers en sectoren op gebied van gewasbescherming werken al op het scherpst van de snede en zien geen mogelijkheden om geïntegreerde gewasbescherming verder te ontwikkelen. In sommige sectoren dreigen zij zelfs terug te vallen. Deze worsteling van de vernieuwers motiveert de grote massa niet dit voorbeeld te volgen.

Meer aandacht voor kennisontwikkeling en -verspreiding is cruciaal voor een verdere omslag in denken en doen richting geïntegreerde gewasbescherming. Het zijn de belangrijkste informatiebronnen van de telers (adviseurs van gewasbescherminghandel en particuliere adviesbureaus, vakbladen en in sommige sectoren de loonwerkers) die de vertaalslag maken van door onderzoek getoetste en effectieve maatregelen naar de agrarische bedrijven. Voor een succesvolle en voortvarende introductie van maatregelen is het nodig dat ook die adviseurs en informanten de omslag naar geïntegreerde gewasbescherming maken.

Voor het creëren van meer draagvlak voor het nieuwe beleid, is het absoluut nodig prioriteit te geven aan het herstellen van het vertrouwen van de praktijk in de overheid. Met name door het middelenbeleid is dit tot een niveau ver beneden peil gedaald. Hierdoor worden de initiatieven van de overheid met wantrouwen bekeken. Veel kan al worden bereikt door een betere communicatie over beleidsvorming. Door het verminderen van de administratieve last, betere afstemming met de harmonisatie in Europese wet- en regelgeving en het zorgen voor eenduidige, uitvoerbare en niet-conflicterende wet- en regelgeving (m.n. bestrijdingsmiddelenwet en Arbo) kan het vertrouwen worden herwonnen.

Afsluitend kan gesteld worden dat de eerste prioriteit van de overheid dient te liggen bij het herwinnen van het vertrouwen van boeren en tuinders. Vervolgens zou de overheid afstemming moeten zoeken of aansluiten bij de bestaande marktinitiatieven en certificaten. De verdere omslag in denken en doen richting geïntegreerde gewasbescherming kan door de overheid worden gefaciliteerd en gestimuleerd door meer zorg voor kennisontwikkeling en –verspreiding, en het beschikbaar stellen van een effectief maatregelen- en middelenpakket.

1 Inleiding

Per 2001 is de looptijd van het Meerjarenplan Gewasbescherming (MJP-G) voorbij. In maart 2000 is de hoofdlijnennotitie voor een nieuw gewasbeschermingbeleid gepresenteerd door staatssecretaris mevrouw Faber. Deze notitie geeft een aanzet voor het nieuwe beleid en heeft in 2000 als basis gediend voor een twee sporen aanpak:

- een beleidsspoor: een maatschappelijk overleg met alle mogelijke betrokken organisaties, gestalte gegeven via bestuurlijke conferenties en een aantal werkgroepen;
- de Praktijkproef 2000, uitgevoerd in vijf sectoren, met als doel het opdoen van eerste ervaringen met certificatie van geïntegreerde teelt op bedrijfsniveau.

De inzichten en informatie die beide sporen hebben opgeleverd zijn gebruikt bij het opstellen van de beleidsnota "Zicht op gezonde teelt". Deze nota is opgesteld door de vijf betrokken departementen (LNV, VROM, SZW, V&W en VWS) en in november 2001 behandeld door de Tweede Kamer. De kern van de nota is: stimuleren van geïntegreerde gewasbescherming op gecertificeerde bedrijven. De overheid wil door middel van certificatie bij boeren en tuinders een omslag in denken en doen bewerkstelligen om een meer duurzame productie te bereiken met aandacht voor milieu, voedselveiligheid en arbeidsomstandigheden.

Vanuit LNV wordt de implementatie van het nieuwe beleid voorbereid, alsmede de nadere concretisering en invulling van het beleid. Parallel aan het implementatie spoor wilde LNV de Praktijkproef continueren, met enerzijds verbreding naar meer sectoren en anderzijds meer diepgang. De ervaringen uit 2000 met de Praktijkproef waren positief. Het project bepaalde voor een groot deel het gezicht en de uitstraling van het nieuwe beleid naar de praktijk. Deze lijn is in 2001 voortgezet. Er is doorgegaan met de sectoren en groepen die in 2000 hebben deelgenomen. Daarnaast is de Praktijkproef verbreed naar andere sectoren, andere gewasgroepen en andere regio's.

In deze rapportage gaan we in hoofdstuk 2 in op de doelstelling van de Praktijkproef 2001. In hoofdstuk 3 schetsen we de gevolgde werkwijze en vermelden we kort de verschillende activiteiten. In hoofdstuk 4 geven we een overzicht van de belangrijkste conclusies en doen we aanbevelingen aan de opdrachtgever, het Ministerie van LNV, gebaseerd op de synthese van alle beschikbare uitkomsten. De uitvoerige rapportage van de verschillende activiteiten staat vermeld in het bijbehorende Achtergronddocument.

Op verzoek van LNV is een aanvullend onderzoek uitgevoerd naar een optimale opzet voor het gewasbeschermingsplan en naar de mogelijkheden voor optimalisering van registratie- en certificatiesystemen. Hierover is afzonderlijk gerapporteerd (Van der Wal 2002, Lentjes 2002).

2 Doel

2.1 Doelstelling

De Praktijkproef 'Zicht op Gezonde Teelt' diende informatie op te leveren voor de verdere invulling en implementatie van het nieuwe gewasbeschermingbeleid.

De Praktijkproef in 2001 bouwde daarmee verder op de ervaringen in 2000.

De doelen van de Praktijkproef zijn als volgt verwoord:

Verbreiding naar meer sectoren van de land- en tuinbouw en verdieping van de kennis over gecertificeerde en geïntegreerde teelt op bedrijfsniveau;
Draagvlak voor en kennis van nieuw beleid - geïntegreerde teelt op gecertificeerde bedrijven -bij agrariërs, belangenbehartigers, ketenpartijen en andere betrokken organisaties.

De onderzoeksdoelen voor de verdere **verdieping** zijn geformuleerd in de volgende onderwerpen (de zogenaamde 'centrale onderzoeksvragen'):

1. Inzicht in factoren in certificatie die van invloed zijn op kennis, houding en gedrag van boer en tuinder.
2. Inzicht in eisen voor certificatieschema's op gebied van handhavings- en controle-aspecten.
3. Inzicht in kosteneffectiviteit van certificatie op bedrijfsniveau
4. Inzicht in factoren die synergie geven tussen de eisen van de overheid en de eisen van de marktpartijen.
5. Inzicht in mogelijkheden om aan te sluiten bij EUREP GAP en andere bestaande systemen
6. Inzicht in mogelijkheden om aan te sluiten bij registratie- en certificatiesystemen van loonwerkers en gewasbescherminghandel.
7. Inzicht in gevolgen van het niet werken met milieubelastingpunten. Wat betekent dat voor de schema's/ overheid?

De doelstelling voor **verbreding** wordt gerealiseerd door het aantal deelnemers uit te breiden tot 250. Daarnaast worden ook sectoren betrokken die in 2000 niet deelnamen aan de Praktijkproef.

- Nieuwe sectoren: aardbei, vollegrondsgroenten, klein fruit, komkommer en bladgroenten onder glas, potplanten, zomerbloemen, boomteelt, maïs en grasland;
- Vervolg sectoren 2000: akkerbouw, fruitteelt, glasgroenten en -bloemen, bloembollen;
- Meer aandacht voor de keten: betrokkenheid bij opstellen en toetsing van certificatieschema's en inbreng over kwaliteitsniveau certificatie en kwaliteit van de controle

2.2 Beoogd eindresultaat

Beknopt overzicht van de conclusies, inclusief onderbouwing en de aanbevelingen n.a.v. de 7 centrale onderzoeksvragen met als achtergronddocument de uitgewerkte rapportages van de verschillende activiteiten.

3 Werkwijze: activiteiten en beoogde resultaten

De Praktijkproef 2001 bestond uit een aantal activiteiten gericht op het behalen van de doelstellingen (zie 2.1). Deze activiteiten waren:

1. workshops over de twee onderzoeksthema's controle en handhaving en afstemming met initiatieven van marktpartijen. Deze workshops dienden bouwstenen op te leveren voor de voorbeeld certificatieschema's waarmee in de Praktijkproef verder werd gewerkt.
2. drie bijeenkomsten van begeleidingscommissies voor het opstellen van voorbeeld certificatieschema's t.b.v. de Praktijkproef en het evalueren van de ervaringen aan de hand van de onderzoeksvragen. In deze begeleidingscommissies waren vertegenwoordigd: agrariërs, adviseurs, onderzoekers geïntegreerde gewasbescherming en vertegenwoordigers van de loonwerkers en de sectorale belangenbehartiging.
3. toetsing instrument certificatie bij 250 deelnemers uit 11 sectoren en verdeeld over 35 groepen. Door de perikelen rond het toelatingsbeleid in het najaar heeft de Praktijkproef enkele maanden stil gelegen. Eind maart zijn de activiteiten met 190 deelnemers hervat, 50 deelnemers hebben van verdere deelname afgezien en van 5 deelnemers konden de gegevens niet worden verwerkt. De deelnemers zijn geen representatieve afspiegeling van hun sector (zie tabel 3.1).
4. onderzoek naar effect van certificatie op houding, gedrag en normbesef onder 412 agrariërs die niet hebben deelgenomen aan de Praktijkproef. Deze steekproef onder niet-deelnemers is representatief. De verdeling van de niet-deelnemers over de sectoren is gekozen overeenkomstig de verdeling van de deelnemers over sectoren (zie bijlage 8. Achtergronddocument).
5. bijdragen aan de voorbereiding van de implementatie van het nieuwe beleid door de Werkgroep Opstellen Programma van Eisen Certificatie van de betrokken Ministeries.

Tabel 3.1 Aantal deelnemers en niet-deelnemers per sector en verdeling over sectoren

sector	deelnemers		niet-deelnemers	
	aantal	%	aantal	%
Akkerbouw	50	27	163	40
Fruitteelt	17	9	70	17
Boomteelt	10	6	47	11
Bollenteelt	15	8	41	10
Vollegroondsgroenten	19	10	30	7
Glasgroenten	19	10	24	6
Sierteelt onder glas	21	11	22	5
Melkveehouderij	15	8	21	5
Zomerbloemen	4	2	18	4
Aardbeien	10	6	18	4
Houtig kleinfruit	5	3	3	1
totaal	185	100	412	100

4 Conclusies, onderbouwing en aanbevelingen

Per subthema geven wij de belangrijkste conclusies, de onderbouwing van de conclusies, de verwijzing naar de bronnen in het achtergronddocument en waar mogelijk aanbevelingen. De subthema's komen overeen met de onderzoeksvragen zoals genoemd in hoofdstuk 2.1.

4.1 Inzicht in factoren in certificatie van invloed op kennis, houding en gedrag van agrariërs

In deze paragraaf geven we inzicht in de factoren in certificatie die van invloed zijn op houding en gedrag. We beginnen daarbij met de factoren die de kennis van de agrariër beïnvloeden. Kennis heeft een belangrijke positieve invloed op houding en gedrag.

4.1.1 Invloed van certificatie op kennis over geïntegreerde gewasbescherming

Certificatie van geïntegreerde gewasbescherming zoals getoetst in de Praktijkproef leidt tot **meer en betere kennis van de verplichte wet- en regelgeving**. Deelnemende agrariërs bleken onbekend met veel verplichte wet- en regelgeving (zie §4.2.3). Ook niet-deelnemers zijn vaak niet op de hoogte van relevante wet- en regelgeving: 10% van de niet-deelnemers is niet op de hoogte van de toelating van middelen, 14% weet niet hoe groot de teeltvrije zone is en 12% kent de veiligheidstermijn van de toegepaste bestrijdingsmiddelen niet. Duidelijkheid over de gewenste situatie op bedrijfsniveau wordt gezien als meerwaarde van certificatie. Dit standpunt wordt door marktpartijen, controleorganisaties en deelnemende agrariërs onderschreven.

Certificatie draagt bij aan de toename van **kennis over geïntegreerde gewasbescherming**. 46% van de deelnemers geeft aan meer te weten te zijn gekomen over geïntegreerde gewasbescherming (GG) naar aanleiding van de Praktijkproef. De mate waarin is afhankelijk van de bekendheid met het begrip GG voorafgaand aan deelname en de mogelijkheden voor verbetering van de gewasbescherming-praktijk. De percentages per sector verschilden sterk: 100% van de melkveehouders is meer te weten gekomen over GG. In deze sector is weinig aandacht voor gewasbescherming. In de sierteelt onder glas was dit slechts 20% van de deelnemers.

Het **concept geïntegreerde gewasbescherming** is redelijk bekend en agrariërs hebben daarbij een beeld dat aansluit bij de definitie van GG in de nota Zicht op Gezonde Teelt. Zowel deelnemers als niet-deelnemers denken bij geïntegreerde gewasbescherming aan de inzet van zoveel mogelijk preventieve en niet-chemische maatregelen en het zorgvuldig gebruik van chemie.

De accenten verschillen per sector. Uit het onderzoek onder niet-deelnemers blijkt dat het begrip zeer goed is ingeburgerd in de fruitteelt. Het is niet tot slecht bekend bij ondernemers uit de sectoren melkveehouderij, zomerbloemen en vollegrondsgroenten (zie bijlage 8 Achtergronddocument).

Het **nieuwe overheidsbeleid** voor gewasbescherming is onder niet-deelnemers slecht bekend: 20% van de niet-deelnemers geeft aan het nieuwe beleid voor gewasbescherming gebaseerd op vrijwillige certificatie van geïntegreerde gewasbescherming te kennen. Onder de niet-deelnemers was geen enkele melkveehouder op de hoogte van het nieuwe beleid. De bekendheid onder niet-deelnemers scoorde het hoogst in de sierteelt (40%).

De integrale benadering van arbo, milieu en voedselveiligheid in het certificatieschema spreekt aan bij 81% van de deelnemers maar slechts 23% van hen werkt al bewust op deze manier.

Het opstellen van een **gewasbeschermingsplan**, verplicht onderdeel van de voorbeeld certificatieschema's, kan een belangrijke rol spelen bij de toename van kennis. Deelnemers zien goede kansen voor een gewasbeschermingsplan: 67% geeft aan dat het plan helpt om maatregelen voor gewasbescherming beter op elkaar af te stemmen, 36% wordt erdoor gestimuleerd om meer niet-chemische maatregelen toe te passen en 45% zegt dat het gewasbeschermingsplan heeft geleid tot kwaliteitsverbetering (beter effect, minder neveneffect) van de gewasbescherming.

4.1.2 Kennisbronnen

Uit het onderzoek onder deelnemers blijkt dat de adviseur van de gewasbeschermingshandel, de particulier adviseur en de vakpers de belangrijkste **bronnen voor beslissingen op het gebied van gewasbescherming** zijn (zie tabel 4.1). In de melkveehouderij is de loonwerker verreweg de belangrijkste informant.

Bij de niet-deelnemers is op ruim de helft van de bedrijven de adviseur van de gewasbeschermingshandel de belangrijkste informant van de ondernemer, op de voet gevolgd door het vakblad (zie bijlage 8 Achtergronddocument).

Tabel 4.1 Belang kennisbronnen per sector bij deelnemers PP 2001

	Aard- bei	Akker- bouw	Bollen- teelt	Boom- teelt	Fruit- teelt	Glas- Groen- ten	Klein- fruit	Sier- teelt	Vee- hou- derij	Vollegr. Groen- ten	Zomer- Bloe- men	Totaal
Adviseur gewasbe- schermings- handel	***	****	****	****	***	**		****	*	****	***	****
Particulier adviseur	****	***	***	***	****	****	****	***	**	***	****	***
Vakpers	*	**		*	**	*	**	*	***	*		**
Collega teler	**	*	**	**	*	***	*	**		**	**	**
Loonwerker									****			
Praktijk- onderz.			*				***				*	

Per sector worden de belangrijkste 4 kennisbronnen aangegeven. Hoe meer sterren hoe belangrijker de kennisbron.

Het directe contact met de adviseur van de handel en met de particuliere adviseur speelt naast het vakblad de belangrijkste rol bij het nemen van beslissingen. Het **Praktijkonderzoek** heeft geen directe rol bij het nemen van beslissingen, wel een indirecte via vakbladen en adviseurs. De meerderheid van de ondernemers (83% bij de niet-deelnemers en 77% bij de deelnemers) volgt de resultaten van het Praktijkonderzoek.

Internet kan in de toekomst een belangrijke rol gaan spelen bij de informatievoorziening over complexe en kennisintensieve geïntegreerde teelt. De meerderheid van de agrariërs beschikt al over internet en maakt er gebruik van voor de bedrijfsvoering. Bij de deelnemers is dit 76%. Hierin zit een lichte variatie per sector, van 60% in de sectoren boomteelt en veehouderij tot 100% in kleinfruit en zomerbloemen. Van de niet-deelnemers gebruikt 48% internet. Duidelijker verschil geeft een onderverdeling naar leeftijd: bij deelnemers onder de 35 gebruikt 91% internet. 60% van de deelnemers geeft aan t.z.t. internet te willen gebruiken voor het opstellen van een gewasbeschermingsplan.

4.1.3 Houding t.o.v. geïntegreerde gewasbescherming en certificatie

Het effect van certificatie op de houding t.o.v. van geïntegreerde gewasbescherming is in de Praktijkproef niet onderzocht. Wel is nagegaan wat de houding is van agrariërs t.o.v. certificatie van geïntegreerde gewasbescherming.

De acceptatie van het (nieuwe) overheidsbeleid wordt zeer negatief beïnvloed door de perikelen rond het toelatingsbeleid. Dit wordt versterkt doordat de **afhankelijkheid van de chemische gewasbeschermingsmiddelen** nog groot is en veel agrariërs niet het gevoel hebben dat het veel anders kan dan de huidige praktijk (zie ook § 4.2.3).

Ter illustratie de volgende resultaten (zie bijlagen 7 & 8 Achtergronddocument):

- Van de niet-deelnemers vindt 20% het middelengebruik in zijn sector te hoog en denkt 15% op het eigen bedrijf met minder middelen toe te kunnen;
- 18% van de niet-deelnemers geeft aan niet toegelaten middelen te gebruiken;
- 66% van de deelnemers in de Praktijkproef 2001 heeft niet toegelaten middelen nodig voor hun teelten.

De **houding tegenover certificatie** van gewasbescherming is positief. 71% van de deelnemers is van plan deel te nemen aan certificatie van gewasbescherming als het wordt ingevoerd op basis van vrijwilligheid. Hierbij past echter de kanttekening dat dit geldt onder de randvoorwaarden van beschikbaarheid effectief maatregelen/middelenpakket en Europese harmonisatie. Deze positieve houding wordt bevestigd doordat een relatief groot aantal deelnemers (54%) positief staat tegenover deelname aan het pluspakket. Deze houding is goed te verklaren uit het feit dat veel deelnemers voldoende punten hebben gescoord om de norm te halen (zie tabel 4.5).

Veel agrariërs vinden certificatie van belang voor controle op het naleven van basiseisen. In principe is dus de grote meerderheid van agrariërs bereid om **individueel verantwoordelijk** te zijn voor 'verantwoorde' gewasbescherming' (zie ook § 4.2.6). De belangrijkste redenen om deel te nemen aan certificatie bij deelnemers zijn een beter imago van de sector en positieve prikkels vanuit de overheid bijv. geen aanscherping WVO en een ruimer middelenpakket.

Bij de niet-deelnemers noemt tweederde positieve beweegredenen om aan certificatie van gewasbescherming mee te doen. Ruim een kwart noemt geen positief motief maar vindt certificatie een 'verplichting'. De 'positieve prikkels' vanuit de overheid zijn slecht bekend bij de deelnemers.

Tabel 4.2 Reden voor deelname certificatie

Reden deelname certificatie	verdeling belang reden deelname in %	
	deelnemers	niet-deelnemers
Beter imago sector	29	16
Moet, verplichting afnemers	14	26
Milieuvriendelijker	13	20
Voorkeurspositie in de markt	15	14
Positieve prikkel	20	2
Betere prijs	5	6
Kosten besparend	4	3
Anders	0	13

4.1.4 Effect van certificatie op gedrag m.b.t. geïntegreerde gewasbescherming

Het effect van de deelname aan certificatie in de Praktijkproef 2001 heeft maar mondjesmaat geleid tot **gedragsverandering** d.w.z. toepassing van meer geïntegreerde gewasbescherming. Maar de ervaring leert dat gedragsverandering tijd kost. De effecten van het werken met een certificatieschema in een 1-jarige en door de perikelen rond het toelatingsbeleid rommelig verlopen Praktijkproef zijn mede daarom vooralsnog beperkt.

Van de 190 deelnemers zijn er slechts 15 door de Praktijkproef **meer preventieve en niet chemische maatregelen** gaan toepassen dan voorheen. 76 deelnemers hebben bij het opstellen van het gewasbeschermingsplan in 2001 nieuwe maatregelen opgenomen. Van deze 76 heeft 37% deze maatregelen ook uitgevoerd en 42% is het nog van plan. Een derde van de deelnemers zou de nieuwe maatregelen niet hebben uitgevoerd zonder plan.

Het voorstel voor het **gewasbeschermingsplan**, zoals geformuleerd in het aanvullende onderzoek van DLV en CLM, biedt in combinatie met certificatie mogelijkheden gedragsverandering bij de ondernemer te bevorderen (Van der Wal 2002).

Het gedrag op het gebied van gewasbescherming wordt vooral bepaald door **rendementsoverwegingen en de eisen die de markt stelt** op het gebied van productkwaliteit (zie tabel 4.3). De effectiviteit van maatregelen om die kwaliteitseisen te behalen speelt daarbij een beslissende rol. Geïntegreerde gewasbescherming is daarbij een serieuze optie mits de maatregel past binnen de hier genoemde overwegingen.

Tabel 4.3 Belangrijkste overwegingen agrariër voor bepalen gewasbeschermingstrategie

Belang overwegingen	% deelnemers
Kwaliteit van het eindproduct	97
Eigen kennis en ervaring	90
Netto rendement per hectare	88
Aangetoonde effectiviteit van de maatregelen	80
Advies van adviseurs	54
Prikkels vanuit de markt	52
Benodigde investeringen	47
Milieubelasting	32
Prikkels vanuit de overheid	17

4.1.5 Aanbevelingen

Kennis is een belangrijke factor voor een positieve verandering van houding en gedrag. We doen de volgende aanbevelingen om het positieve effect van (certificatie op) kennis over geïntegreerde gewasbescherming te bevorderen:

1. Geïntegreerde gewasbescherming en certificatie vereisen meer kennis van de agrariër. De overheid dient te blijven investeren in kennisontwikkeling van geïntegreerde gewasbescherming d.m.v. onderzoek. De toepassing van onderzoeksresultaten in de praktijk en de verspreiding van kennis die in het onderzoek is opgedaan, verdienen meer aandacht dan er de laatste jaren aan gegeven is.
2. De overheid dient een nieuwe impuls te geven aan de ontwikkeling van de kennis van de boer/tuinder en de daadwerkelijke toepassing van beschikbare kennis. De overheid beschikt via de wettelijk verplichte spuitlicentie over een geschikt instrument hiervoor. De combinatie van certificatie van bedrijfsvoering, verbetering van het kennisniveau van de agrariër via de spuitlicentie en van verbetering van de bedrijfsvoering via het gewasbeschermingsplan zijn hiervoor een sterk trio. De inhoud en de uitvoering van de spuitlicenties dienen meer gericht te zijn op de kennis over en de toepassing van geïntegreerde gewasbescherming. De spuitlicenties kunnen vooral bijdragen aan kennisverbetering op de gebieden kennis van ziekten en plagen, waarnemen en eigenschappen van middelen en toepassingstechnieken.
3. De overheid heeft er belang bij de bekendheid met en de vertaling naar bedrijfsniveau van verplichte wet- en regelgeving in certificatieschema's te bevorderen en mogelijk te maken. De overheid kan stimuleren dat verplichte wet- en regelgeving op een praktische en eenduidige manier in de certificatieschema's wordt opgenomen (zie ook §4.4 en 4.5). Hiervoor is het noodzakelijk dat de relevante wet- en regelgeving goed op elkaar worden afgestemd, in de praktijk uitvoerbaar zijn en vervolgens toegankelijk worden gemaakt voor de ondernemers. Dit laatste kan bijvoorbeeld via een interactieve website of een telefonische hulpdienst van de overheid voor land- en tuinbouw.
4. De verschillende kennis- en informatiebronnen hebben een belangrijke en deels verschillende invloed op de kennis en het gedrag van de agrariërs. De overheid kan hiervan op gepaste wijze gebruik maken bij de communicatie over beleid. Zij kan bijvoorbeeld samenwerking zoeken met de gewasbescherminghandel rond de implementatie van Arbo-regels over het voorkomen van blootstelling en rond de bekendheid van veiligheidstermijnen (zie ook §4.3). Het vakblad is een krachtig medium om relevante beleidsontwikkelingen en hun consequenties in de dagelijkse praktijk naar de doelgroep te communiceren.

5. De leverancier van de gewasbeschermingsmiddelen is voor veel ondernemers tegelijkertijd de belangrijkste informant voor de beslissingen over gewasbescherming. Het belang en de expertise van de adviseur van de handel liggen vooral op het gebied van de chemische bestrijding en in een aantal gevallen op de biologische bestrijding. Naar de toekomst toe wil de handel ook de vermarkting van het product 'kennis' ontwikkelen (EIM 2000). De overheid kan de kennis van geïntegreerde gewasbescherming bij de handel en de loonwerker bevorderen door het opnemen van een module over (certificatie van) geïntegreerde gewasbescherming in de bestaande verplichte licentie.

Akkerbouwer / gewasbescherminghandelaar (BC-akkerbouw): De aanpak die nu is gekozen om via certificatie (als instrument) kennis te verbreden is goed. De communicatie vanuit de overheid schiet echter tekort. De overheid moet ervoor zorgen dat alle bedrijven neutrale advisering krijgen. De kosten voor controle die de overheid maakt kunnen beter in advisering worden gestoken.

6. De overheid heeft er belang bij dat kennis over geïntegreerde gewasbescherming snel en vrij toegankelijk is. Internet is hiervoor een geschikt medium waarvan het gebruik naar verwachting de komende jaren fors zal toenemen. We bevelen aan dat de overheid de kennis- en informatievoorziening via internet bevordert en ondersteunt. Dit medium kan een belangrijke rol spelen, ondermeer bij het opstellen van een gewasbeschermingsplan en bij het gebruik ervan in studiegroepen.

De volgende aanbevelingen hebben vooral betrekking op beïnvloeding van **de houding en het gedrag** van de agrariërs:

7. De huidige verhouding tussen Rijksoverheid en agrarische praktijk ondermijnt het draagvlak voor wet- en regelgeving en voor certificatie in het kader van Zicht op Gezonde Teelt. We bevelen aan op korte termijn prioriteit te geven aan herstel van vertrouwen tussen Rijksoverheid en agrarische sector. Communicatie is daarbij het sleutelwoord: de overheid moet de sector informeren over wat wel en wat niet mogelijk is, en wat de overwegingen zijn voor beslissingen. Een treffend voorbeeld van falende (ontbrekende) communicatie is de onbekendheid over het wegvallen van de Duurzame Ondernemers Aftrek (DOA). Deze is indertijd toegezegd en een deel van de agrariërs verkeert zelfs nu nog in de veronderstelling dat er nog sprake van is. Er is nooit gecommuniceerd dat de DOA niet doorgaat, waarom niet en welke inspanningen de overheid verricht om alternatieve prikkels te vinden. Een tweede voorbeeld van miscommunicatie is de toezegging over geen verbod van middelen in het groeiseizoen. Dergelijke 'politieke' beloftes die niet worden nagekomen, werken averechts.
8. De overheid heeft er belang bij het nieuwe beleid te communiceren en daarbij waar mogelijk samenwerking te zoeken met het agrarisch bedrijfsleven en de ketenpartijen. Leg uit waarom (certificatie van) geïntegreerde gewasbescherming van belang is, voor wie, wat het oplevert en wat de overheid doet om dit mogelijk te maken.
9. Hoewel er voorlopig weinig zicht is op positieve prikkels vanuit de overheid bevelen we aan bij de uitwerking van het beleid rond 'Zicht op Gezonde Teelt' rekening te houden met de noodzaak om inspanningen van innoverende agrariërs te erkennen en te waarderen. In de Praktijkproef 2000 zijn als prikkels voor een pluspakket genoemd het bevorderen van een ruimer middelenpakket

zonder 'gifassociaties' eventueel gekoppeld aan receptverstrekking, en een vermindering van de administratieve lasten.

Teler :

Ik heb jarenlang proeven gedaan met een nieuwe bestrijdingstechniek op basis van feromonen die perfect zou passen in de geïntegreerde gewasbescherming. Dit met provinciale subsidies met als doel een meer duurzame teelt te ontwikkelen. Door een voor mij niet te volgen toelatingsbeleid heeft de fabrikant uit frustratie de toelatingsaanvraag niet ingezet. Doodzonde!

10. We bevelen de overheid aan zelf meer als 'afnemer' op te treden door vraag te creëren naar gecertificeerde bedrijven en producten door:
 - aankoop van gecertificeerde producten door institutionele markten voor non-food (m.n. boom- en bollenteelt) en voor food te bevorderen;
 - aankoop van 'groene diensten'¹ door landelijke, regionale en semi-overheden en hierbij het gebruik van erkende certificaten voor 'pluspakketten' te bevorderen.
11. Betrouwbaarheid en geloofwaardigheid van certificaten is van groot belang. Het is de taak van de Raad voor de Accreditatie hierop toe te zien. Gezien de dominante rol van marktpartijen bij de certificatie van bedrijven en producten bevelen we aan dat de overheid een betrouwbare, hoogwaardige certificatie van gewasbescherming door marktpartijen bevordert. De overheid zelf kan bijv. alleen die certificaten erkennen die conform de richtlijnen van de RvA tot stand zijn gekomen en worden toegepast.
12. Het voorstel voor het gewasbeschermingsplan zoals geformuleerd in het aanvullend onderzoek van DLV en CLM biedt in combinatie met certificatie mogelijkheden om gedragsverandering bij de ondernemer te bevorderen. We bevelen aan dat de overheid het gebruik van de voorgestelde opzet voor het gewasbeschermingsplan in certificatie initiatieven van het bedrijfsleven en bij projecten van (semi-)overheden gericht op 'groene diensten' mogelijk maakt en bevordert (Van der Wal 2002).
13. De prestaties van agrariërs op het gebied van geïntegreerde gewasbescherming dienen transparant te zijn voor de (individuele) agrariër, de afnemers en de samenleving. Er van uitgaande dat op termijn iedere agrariër gecertificeerd is, bevelen we aan dat de overheid afspraken maakt met het bedrijfsleven over de monitoring en rapportage van deze prestaties door certificerende instellingen en over de communicatie richting de verschillende partijen.

1 Onder 'groene diensten' verstaan we bovenwettelijke prestaties van grondgebruikers in het landelijk gebied op het gebied van waterkwaliteit, natuur- en landschap etc. die de kwaliteit van het gebied verhogen. Een voorbeeld hiervan zijn bovenwettelijke prestaties op het gebied van geïntegreerde gewasbescherming om specifieke milieuproblemen in een regio op te lossen.

4.2 Certificatie en handhaving en controle

In deze paragraaf geven we inzicht in de eisen voor certificatieschema's op gebied van handhavings- en controle-aspecten. We hebben daar toe de volgende onderverdeling gemaakt:

- 4.2.1 Inleiding: achtergrond
- 4.2.2 Invulling concept geïntegreerde gewasbescherming
- 4.2.3 Bekendheid en naleving wet- en regelgeving
- 4.2.4 Draagvlak en haalbaarheid eisen
- 4.2.5 Controleerbaarheid van eisen
 - Houding t.a.v. handhaving en controle
 - Aanbevelingen

4.2.1 Inleiding

De onderzoeksvraag over 'de eisen die aan certificatieschema's van geïntegreerde gewasbescherming moeten worden gesteld' komt voort uit de conclusies die in het rapport van de B&A groep (2000) in opdracht van het expertisecentrum rechts-handhaving zijn geformuleerd. In dit rapport wordt nagegaan wat de betekenis van certificatie van geïntegreerde gewasbescherming kan zijn voor de handhaving en de normnaleving van wet- en regelgeving. Immers versterking van de naleving van de bestaande wet- en regelgeving is één van de doelen van het nieuwe beleid. In dit rapport komt men tot het vaststellen van een aantal gevaren waarmee certificatie gepaard gaat.

1. De problemen van de handhaving van de huidige Bestrijdingsmiddelenwet en daarmee samenhangende relevante regelgeving worden veroorzaakt door de wijze waarop de normen zijn geformuleerd waardoor het lastig is overtredingen 'fysiek' vast te stellen. De vraag is dan ook **of bovenwettelijke eisen in een certificaat wel controleerbaar** zijn.
2. Een ander gevaar schuilt in een **onduidelijke verhouding tussen de overheid als handhaver en de certificerende instellingen**: welk beleid voeren de partijen m.b.t. normnaleving, uitwisseling van informatie en sancties.
3. Een derde gevaar schuilt in het ontbreken of wegvallen van **marktprikkels** voor gecertificeerde bedrijven: wat zijn de marktprikkels en wat zijn de opvattingen over de betrouwbaarheid van een certificaat.

In deze paragraaf zullen we inzicht geven in de eerste vraag over de controle- en handhavingaspecten van de voorbeeld certificatieschema's en de eisen die dat met zich meebrengt voor de certificatie van geïntegreerde gewasbescherming. In § 4.4 en 4.5 gaan we met name in op de derde vraag m.b.t. marktprikkels. De tweede vraag valt buiten het eigenlijke onderzoek maar is in de workshops over controle en synergie met de markt wel besproken (zie Achtergronddocument bijlage 1 & 2) en komt ook terug in onze aanbevelingen bij § 4.4 en 4.5.

4.2.2 Invulling concept geïntegreerde gewasbescherming

Het is mogelijk **geïntegreerde gewasbescherming** als concept te definiëren in **eenduidige, uitvoerbare en controleerbare eisen**. De uitvoerbaarheid van de invulling van het concept geïntegreerde gewasbescherming op gewasniveau verschilt echter per sector. In de fruitteelt is het relatief eenvoudig. Hier is veel ervaring opgebouwd en is overeenstemming over procedures. In veel sectoren ontbreekt een operationele gewasgerichte invulling van de kenmerkende onderdelen van geïntegreerde gewasbescherming als preventie, scouting en het bevorderen of

inzetten van natuurlijke vijanden. Hierdoor is het nog niet goed mogelijk voor deze sectoren eenduidige, gewasspecifieke eisen op te stellen. Dit wordt extra bemoeilijkt doordat een deel van deze sectoren (sierteelt, boomteelt en vollegrondsgroenten) zich kenmerken door een veelheid aan gewassen en teeltsystemen.

Eisen zijn te **selecteren** op grond van bijdrage aan geïntegreerde gewasbescherming dus verminderde inzet chemie in combinatie met meer milieukwaliteit, voedselveiligheid/ productkwaliteit en Arbo (zie bijlage 3 Achtergronddocument)).

De **gekozen indeling van de certificatieschema's** werd gemiddeld over alle sectoren positief beoordeeld door 89% van de deelnemers. Minder positief waren de vollegrondsgroenten en de bollenteelt, hier was respectievelijk 68 en 73% positief. Ruim tweederde van de deelnemers is van mening dat het gewasbeschermingsplan een belangrijke aanvulling vormt op het certificatieschema en geven het een beoordeling van 7 (ruim voldoende).

Opzet van de voorbeeld certificatieschema's

De uitgangspunten voor het voorbeeld certificatieschema van de Praktijkproef 2001 staan meer gedetailleerd beschreven in bijlage 3. Ieder schema is als volgt opgebouwd:

Verplichte eisen:

1. Gewasbeschermingsplan
2. Wet- en regelgeving
3. Aanvullende verplichte eisen uit Eurep-GAP en/of andere relevante schema's
4. Verplichte maatregelen voor basispakket geïntegreerde gewasbescherming (deels sectorspecifiek)

Puntensysteem met keuzemaatregelen 'gangbaar' en 'innovatief':

A. Preventie t/m G. Arbo

De verplichte eisen in de voorbeeld certificatieschema's zijn grotendeels sectoroverschrijdend. Keuzemaatregelen en waardering van de maatregelen zijn deels sectorspecifiek. Het aantal gewasspecifieke eisen is bewust beperkt gehouden.

4.2.3 Bekendheid en naleving wet- en regelgeving

Een groot deel van de **verplichte eisen in de voorbeeldschema's** zijn eisen die behoren tot wat in het algemeen wordt beschouwd als goede agrarische praktijk (GAP). Deze eisen zijn in Nederland voor een groot deel vastgelegd in wet- en regelgeving (BMW en BMB, spuitlicentie en -keuring, verordeningen van de Productschappen etc.) en komen ook terug als verplichte richtlijnen in de schema's voor EUREP GAP. Op enkele punten ontbreekt operationalisatie van wet- en regelgeving naar bedrijfsniveau, met name de invulling van de Arboregels. Dit maakt het lastig deze eisen op te nemen in certificatieschema's.

Verschillende begeleidingscommissies en sectorrapportages geven aan dat:

- niet alle wet- en regelgeving als zinvol wordt ervaren;
- niet alle wet- en regelgeving praktisch toepasbaar is;
- de houding van de deelnemers sceptisch is daar waar wet- en regelgeving elkaar tegensprekt (Arbo-milieu-spagaat, uitgangspunten Glami versus Zicht Op Gezonde Teelt).

Teler : Ik moet even mijn risico-inventarisatie uit de kast halen. Het is al weer zes jaar geleden gemaakt, in de kast verdwenen en er is nooit wat mee gedaan.

Alle deelnemers is gevraagd aan welke verplichte eisen zij niet voldeden. Gemiddeld noemden de deelnemers 3,2 eisen waaraan zij niet voldoen. Met name aan eisen in wet- en regelgeving werd niet voldaan. Ook is de deelnemers gevraagd de 3 slechtst uitvoerbare en slechtst controleerbare eisen te noemen (zie tabel 4.4).

De **bestrijdingsmiddelenwet**, en dan met name het gebruik van uitsluitend toegelaten middelen, levert de grootste problemen qua haalbaarheid en controleerbaarheid, aldus de deelnemers. Met creatieve boekhouding is veel voor de controleur verborgen te houden.

Ook de regelgeving rond **Arbo** kent een aantal vereisten waar nu nog niet aan wordt voldaan maar die volgens de deelnemers wel goed controleerbaar zijn. De **WVO** bevat een aantal eisen die volgens agrariërs slecht controleerbaar zijn. Het gaat dan m.n. om eisen waarvan overtreding alleen geconstateerd kan worden als de overtreder 'on the spot' wordt betrapt (bijv. spuiten bij < 5 m/s).

In het **Gewasbeschermingsplan** zoals dat in PP 2001 als verplicht is opgenomen, ziet men weinig problemen (zie bijlagen 6 en 7 Achtergronddocument).

Tabel 4.4 Verdeling eisen waaraan niet wordt voldaan, die slecht uitvoerbaar of controleerbaar zijn per onderdeel van voorbeeldschema²

Onderdeel	Niet voldoen	Slecht uitvoerbaar	Slecht controleerbaar
1. Gewasbeschermingsplan	1,3%	0,7 %	1,3%
2. Wet- en regelgeving	73,2%	40,6 %	51,4%
3. Aanvullende verplichte eisen uit EUREP GAP e.a.	15,2%	4,3 %	3,1%
4. Verplichte maatregelen geïntegreerde gewasbescherming	9,6%	5,9 %	8,7%
A-G. Keuzemaatregelen	0,7%	48,5 %	35,9%

Het is niet mogelijk om een overzicht te geven van de keuzemaatregelen die niet uitvoerbaar of controleerbaar zijn. Deze verschillen namelijk per sector (zie bijlage 6 Achtergronddocument).

4.2.4 Draagvlak en haalbaarheidseisen (zie ook 4.1.3)

Het **draagvlak voor een certificatiesysteem** wordt naast de vraag naar het certificaat en de benodigde inspanning ook bepaald door de **haalbaarheid** van de eisen. In de praktijkproef hebben de 185 deelnemers gemiddeld over alle sectoren 49% van de maximaal te behalen punten voor de keuzemaatregelen gehaald. In het kleinfruit, de akkerbouw, de sierteelt en de vollegrondsgroenten haalt men gemiddeld zelfs een score boven de 50% (zie tabel 4.5).

De eis voor het behalen van het basiscertificaat - 25% van het maximaal aantal te behalen punten - in de voorbeeldschema's lijkt daarmee voor de meerderheid van de agrariërs haalbaar. Ook de eis van het pluspakket - 50% van de punten - lijkt voor die ondernemers die actief bezig zijn met geïntegreerde gewasbescherming haalbaar. Er zijn echter aanzienlijke verschillen tussen de sectoren.

Agrariërs zijn positief over het werken met **keuzemaatregelen** in de certificatieschema's. Belangrijk argument daarvoor is de flexibiliteit die dit systeem biedt.

² De deelnemers hebben gemiddeld 3,2 eisen genoemd waaraan ze niet voldoen, 2,3 eisen die slecht uitvoerbaar zijn en 2,1 eisen die slecht controleerbaar zijn.

Agrariërs kunnen binnen het keuzepakket 'spelen' met maatregelen en zo een eigen pakket samenstellen dat leidt tot een vorm van geïntegreerde teelt, die optimaal past bij de gegeven bedrijfssituatie.

Tabel 4.5 Gemiddeld % behaalde punten voor keuzemaatregelen

% punten	Aard- bei	Akker- Bouw	Bol- len- Teelt	Boom- teelt	Fruit- teelt	Glas- groent	Klein- fruit	Sier- teelt	Vee- hou- derij	Volle- grond groent	Zomer bloe- men
Preventie	60	50	67	85	75	35	68	43	47	59	75
Teeltsysteem	33	100	61	60	50	nvt	72	nvt	72	89	nvt
Waarneming	100	50	49	46	90	50	80	69	11	46	25
Niet-chemische bestrijding	43	0	2	24	28	26	60	38	78	29	43
Chemische bestrijding	30	50	38	40	57	68	77	53	47	51	29
Emissiebeperking	20	40	33	14	29	47	72	38	6	18	14
Arbo	67	50	57	56	38	49	70	61	78	42	46
Totaal	21	20	23	16,7	21,6	12,8	25,8	15,5	13	21,5	16,8
Maximum aantal punten	44	41	54	43	45	29	36	31	39	42	42
%³	48	54	46	38	48	44	72	50	33	51	40

4.2.5 Controleerbaarheid van eisen

De ondernemers in de Praktijkproef denken bij **slechte controleerbaarheid** vooral aan de wet- en regelgeving. De bovenwettelijke eisen (keuzemaatregelen, het gewasbechermingsplan en de verplichte maatregelen uit basispakket) zijn beter controleerbaar maar ook daar is nog veel verbetering mogelijk (zie tabel 4.4). Lastige keuzemaatregelen zijn in dit verband: controle van uitgangsmateriaal, scouting (hoe en hoe vaak), niet chemische onkruidbestrijding en pleksgewijze toepassingen. Het maken van het Gewasbeschermingsplan zoals dat in PP 2001 als verplicht is opgenomen, vindt men i.h.a. goed controleerbaar.

Er is **spanning** tussen de **eenduidige en gespecificeerde formulering** van eisen t.b.v. naleving en controle en anderzijds de **gewenste speelruimte** om maatwerk op bedrijfsniveau mogelijk te maken. Hoewel het bij het opstellen van de voorbeeldcertificatieschema's niet haalbaar bleek alle keuzemaatregelen eenduidig, uitvoerbaar en controleerbaar te formuleren, lijkt het toch mogelijk een redelijk evenwicht te vinden tussen speelruimte en specificiteit.

De deelnemers is gevraagd naar hun top 3 van eisen die fundamenteel zijn voor de **geloofwaardigheid van het certificaat**. Hiervoor zijn alleen de verplichte eisen bekeken, de keuzemaatregelen variëren daarvoor teveel per sector. In de **top 3** voor de geloofwaardigheid staan de volgende eisen:

- 2.c.1: Registratieverordening
- 2.d.1: Uitsluitend gebruik toegelaten middelen
- 3.5 : Residu-analyserapport < 1 jr oud

³ In de voorbeeld certificatieschema's is uitgegaan van een norm van 25% van het aantal maximaal op het bedrijf te behalen punten voor keuzemaatregelen voor het basispakket en van 50% voor het pluspakket

Het is opvallend dat dit eisen betreft die bepalend zijn voor de **traceerbaarheid** en de **voedselveiligheid**. Tegelijkertijd zijn het deels ook eisen waarvan de deelnemers zelf aangeven dat ze slecht uitvoerbaar zijn. Effectieve controle hierop kan consequenties hebben voor de haalbaarheid van het certificaat maar versterkt de 'geloofwaardigheid'.

4.2.6 Houding ten opzichte van handhaving en controle

Agrariërs zien het **belang in van handhaving en controle**. Men beschouwt het huidige gedoogbeleid als een groot risico voor het imago van de sector.

Het **draagvlak voor controle van certificaten** is groot. Van de niet-deelnemers vindt 91% het logisch dat er voor certificatie gecontroleerd wordt. Slechts 24% van het totaal aantal niet-deelnemers wil hiervoor ook betalen. Het draagvlak voor controle scoort relatief hoog in de sectoren boomteelt, aardbei en sierteelt onder glas, waar men al relatief goed bekend is met certificatie. De melkveehouderij waar deelname aan KKM verplicht is, scoort opvallend laag. Bij de deelnemers ziet 86% niets in extra controle, specifiek voor gewasbescherming en 50% van alle deelnemers is niet bereid voor de controle van het voorbeeld certificatieschema te betalen

Uit de discussies in de begeleidingscommissies bleek dat er een duidelijk verschil in **beleving** is tussen een **bedrijfsbezoek** door een handhavende instantie of door een controleur. De beleefde frequentie van de controle door handhaving is veel hoger dan uit de cijfers blijkt. Dit heeft er vooral mee te maken dat een bezoek van de handhavende instantie bij de 'buurman' wordt ervaren als bezoek op het eigen bedrijf.

De gegevens over de controlefrequentie voor handhaving en certificatie staan vermeld in de sectorrapportages (bijlage 6 en 7 Achtergronddocument).

Teler : Je ervaart overheids- of certificaatcontroleurs heel verschillend. Wanneer er een AID'r bij de buurman komt, ervaar je dit zélf als een bezoek, je vraagt je af of je werkelijk alles op orde hebt. Een certificaatcontroleur ervaar je veel positiever, deze geeft vaak tips waar je wat aan hebt en beter van wordt.

Het is van groot belang dat controleurs van certificerende instanties deskundig zijn vanwege het draagvlak bij hun 'klanten' en in staat te zijn om de zeer complexe en diverse praktijk van gewasbescherming te beoordelen. De **controleur van een certificerende instelling** wordt, mits deskundig, eerder gezien als een adviseur dan als een controleur. Agrariërs hebben het gevoel dat ze iets van hem kunnen leren.

4.2.7 Aanbevelingen

We doen de volgende aanbevelingen om de handhaving van wet- en regelgeving door de overheid en om de controle van bovenwettelijke eisen in het kader certificatie te verbeteren:

1. Het implementatietekort van de wet- en regelgeving –met name de bestrijdingsmiddelenwet en de regelgeving rond Arbo- ondermijnt de betrouwbaarheid van certificaten en legt een zware last op controle door certificerende instellingen. Ook agrariërs ervaren dit als een ongewenst risico. De overheid kan de naleving van de wet- en regelgeving te bevorderen door:

- Een meer eenduidige invulling van de eisen in wet- en regelgeving en vertaling naar de agrarische praktijk te bevorderen. Hierbij dient rekening te worden gehouden met de grote diversiteit in type bedrijven, van semi-industrieel tot eenmans. Met name op het gebied van Arbo kan de combinatie van goede communicatie, begeleiding en handhaving leiden tot de gewenste inhaalslag.
 - Aanpassing van niet handhaafbare wetgeving met name in het kader van de Bestrijdingsmiddelenwet;
 - De relevante wet- en regelgeving te onderzoeken op tegenstellingen, die weg te nemen (bijv. rond Glami), de niet relevante onderdelen te schrappen en hetgeen overblijft goed handhaven;
 - De kwaliteit van de handhaving te bevorderen. Hier liggen ook kansen door afstemming met certificerende instellingen en partijen in de keten: sluiten van de keten en monitoring van resultaten van certificerende instellingen over implementatie wet- en regelgeving en andere relevante parameters als bedrijfshygiëne, gebruik adviesystemen, etc. (zie §4.4. en 4.6).
 - Duidelijke afspraken over verantwoordelijkheid m.b.t. handhaving en controle tussen publieke en private partijen te bevorderen.
 - Organiseren van toezicht op en bevorderen van deskundigheid van controlerende instanties en auditors.
2. De handhaving van de Bestrijdingsmiddelenwet blijft lastig. Ook agrariërs zien dit als een bottleneck voor een betrouwbaar certificaat. Eén van de mogelijkheden voor verbetering van de handhaving van de bestrijdingsmiddelenwet ligt in het sluiten van de bestrijdingsmiddelenketen. De overheid dient daarom inspanningen t.b.v. afstemming van certificatie vanuit de markt te richten op de keten na het agrarische bedrijf maar ook op het traject vòòr het agrarische bedrijf, d.w.z. industrie, gewasbeschermingsmiddelenhandel en loonwerker (zie ook §4.6).
 3. Het formuleren van certificatieschema's van geïntegreerde gewasbescherming in eenduidige, meetbare en controleerbare eisen is lastig. Het zal niet altijd mogelijk zijn om alle eisen SMART -S(pecifiek) M(eetbaar) A(anvaardbaar) R(ealiseerbaar) T(ijdgebonden)- te formuleren. Om te voorkomen dat alle eisen tot in de details moeten worden vastgelegd, zullen de eisen en de controle gebaseerd moeten zijn op een auditachtige benadering en dienen de 'inzet' van de ondernemer en de 'kwaliteitsverbetering' van de bedrijfsvoering daarin veel aandacht te krijgen.
 4. De overheid heeft er evenals bedrijfsleven en (semi-)overheden belang bij een standaardisering op hoofdlijnen van de 'Goede Geïntegreerde GewasbeschermingsPraktijk' voor alle sectoren te bevorderen. Dit kan in termen van verplichtingen, verboden en aanbevelingen.
 5. Om van certificatie van geïntegreerde gewasbescherming een doeltreffend instrument te maken voor de 'omslag in denken en doen' dienen de certificatieschema's gebaseerd te zijn op een uitdagende mix van meer gangbare en innovatieve praktijkrijpe maatregelen. De schema's dienen bij voorkeur gebaseerd te zijn op een doelvoorschrift⁴ opgebouwd uit goed controleerbare maatregelen zodat de agrariër de noodzakelijke keuzevrijheid behoudt.
 6. Het gewasbeschermingsplan is een interessant instrument om de kwaliteit van de bedrijfsvoering voor gewasbescherming te verbeteren. Om te voorkomen dat het plan degradeert tot een afvinklijstje en te bevorderen dat het promoveert tot een actueel bedrijfseigen werkdocument bevelen wij aan actief gebruik van het plan in discussies met derden (bijv. in studiegroep en licentie cursus) te bevorderen en het gebruik ervan te controleren in een audit.

⁴ Doelvoorschrift in PP 2001: % van totaal aantal te behalen punten voor keuzemaatregelen.

4.3 Kosteneffectiviteit van certificatie

Agrariërs verwachten van certificatie geen meerprijs, maar wel een betere marktpositie en een verbeterd imago. De belangrijkste **prikkel om deel te nemen aan certificatie** is niet de kosteneffectiviteit – gedefiniëerd als verschil tussen kosten en opbrengsten van certificatie - maar de vraag van de directe afnemers en het imago van de sector (tabel 4.2). Positieve prikkels vanuit de overheid kunnen de beslissing van agrariërs om zich te laten certificeren versnellen, maar zijn niet de drijvende kracht achter de toenemende belangstelling voor certificatie-initiatieven in de markt.

4.3.1 De opbrengsten

De meerderheid van de ondervraagde agrariërs in de Praktijkproef gelooft niet in een meerprijs voor gecertificeerde producten. Slechts 9% van de deelnemers en 6% van de niet-deelnemers heeft belangstelling voor certificatie van gewasbescherming omdat dit een betere prijs kan opleveren. Veel belangrijker vinden zowel deelnemers als niet-deelnemers het imago van de sector, de voorkeurspositie in de markt en de eisen van de afnemers (tabel 4.2).

Ook ten aanzien van het pluspakket verwacht slechts 13% van de deelnemers dat dit extra geld oplevert. De overgrote meerderheid van de deelnemers verwacht niet dat de markt bovenwettelijke prestaties met een meerprijs zal belonen: slechts 8% gelooft hierin. Toch verwacht 43% van de deelnemers dat de vraag naar producten met een pluscertificaat wel zal groeien.

Hieruit blijkt, evenals uit discussies in de begeleidingscommissies, dat agrariërs de **opbrengst van certificatie** niet berekenen in eurocenten meerprijs, maar dat ze de opbrengst interpreteren als 'leveringsvoorwaarde' in de toekomst.

4.3.2 De kosten

De deelnemers blijken ten aanzien van de kosten van certificatie nauwelijks inzicht hebben in de **directe kosten** van certificatie. Zij geven zeer uiteenlopende bedragen op als jaarlijkse kosten voor deelname aan een bepaald certificaat. Deelnemers lijken de kosten voor deelname aan certificatie min of meer als vaste lasten voor het bedrijf te beschouwen. Zij zien de directe kosten voor certificatie als onvermijdbaar, en dus niet interessant. De directe kosten spelen geen hoofdrol in het besluit om deel te nemen aan een certificatiesysteem. Het draagvlak voor controle is weliswaar groot maar slechts een minderheid van de ondernemers is bereid daarvoor te betalen (zie §4.2.6).

Van de deelnemers wil 50% eventueel wel betalen voor een certificaat voor geïntegreerde gewasbescherming in het kader van Zicht op Gezonde Teelt. Het bedrag varieert van 50 tot 1500 Euro per jaar. De mediaan ligt bij 440 Euro. (zie bijlage 7 Achtergronddocument).

Naast de directe kosten is er sprake van **indirecte kosten** voor certificatie: de kosten die een ondernemer moet maken om aan de certificaateisen te voldoen (kosten voor scholing, investeringen voor maatregelen etc.). Een belangrijk element in het draagvlak voor certificatie is de haalbaarheid van de eisen.

Hierbij speelt het kostenaspect wel degelijk een rol. In de Praktijkproef is niet nagegaan of agrariërs inzicht hebben in deze indirecte kosten en wat ze bereid zijn hiervoor uit te geven.

4.3.3 Prikkels

Aangezien de opbrengst van certificatie bestaat uit **leveringszekerheid** voor een ondernemer vormen de eisen van de afnemers de drijvende kracht achter certificatie en niet allerlei initiatieven van de overheid. Positieve prikkels van de overheid – met als voorbeelden de inmiddels niet meer relevante DOA en geen aanscherping WVO - zijn voor 38% van de deelnemers een reden voor certificatie van gewasbescherming. Slechts 2% van de niet-deelnemers noemt spontaan overheidsprikkels als reden voor deelname aan een certificatiesysteem voor gewasbescherming. De niet-deelnemers waren i.t.t. de deelnemers in het onderzoek verder niet geïnformeerd over mogelijke overheidsprikkels.

Overheidsprikkels kunnen het tempo van certificatie wel bevorderen: 63% van de deelnemers zegt gevoelig te zijn voor een koppeling tussen certificatie en DOA, 72% voor het voorkomen van aanscherping van de WVO en 73% voor het voorkomen van een heffing op bestrijdingsmiddelen.

In verschillende sectoren pleiten de begeleidingscommissies daarnaast voor andere overheidsprikkels (zie bijlage 6 Achtergronddocument):

- Verlagen van de kosten die een ondernemer moet maken om te voldoen aan de eisen in certificatieschema's (bijv. groene investeringssubsidies, subsidie voor scholing en advisering, subsidie voor goede software)
- Subsidie voor eventuele extra (residu)controles

4.3.4 Aanbevelingen

1. Aangezien de markt de belangrijkste prikkel voor certificatie levert bevelen we de overheid om bij certificatie van gewasbescherming zoveel mogelijk aan te sluiten bij bestaande marktinitiatieven (§ 4.4).
2. Om de kosteneffectiviteit van certificatie voor telers gunstig te beïnvloeden bevelen we de overheid aan gecertificeerde agrariërs tegemoet te komen in de extra (indirecte) kosten die certificatie met zich meebrengt, op een zodanige manier dat geïntegreerde gewasbescherming wordt gestimuleerd (kosten extra residucontrole, scholing, software en groene investeringen). Fiscale stimulering werkt slecht voor jonge ondernemers en bedrijven die investeren. Hiervoor zijn bijv. groene investeringssubsidies, subsidie op studie- en adviseringskosten en de aanschaf van ondersteunende computersystemen beter geschikt.

4.4 Synergie tussen markt en overheid

In deze paragraaf geven we inzicht gegeven in factoren die synergie geven tussen de eisen van de overheid en de eisen van de marktpartijen (handelshuizen, veilingen, supermarkten). Factoren waarmee rekening gehouden moet worden bij het creëren van synergie zijn:

- stand van zaken m.b.t. deelname aan bestaande certificaten (§4.4.1);
- redenen om wel of niet aan certificatie deel te nemen (§4.4.2);
- draagvlak voor certificatie-initiatieven van de overheid en certificatie vanuit de markt (§4.4.3).

Factoren die synergie geven zijn:

- vervullen van de randvoorwaarden die deelnemers stellen aan certificatie-initiatieven van de overheid (§4.4.4);
- afstemming tussen overheid en markt (§4.4.5).

4.4.1 Stand van zaken certificatie

Deze factoren worden in de onderstaande paragrafen besproken. In de laatste paragraaf (§4.4.6) doen we aanbevelingen voor wat de overheid kan doen, zodat de overheid en de markt elkaar versterken op het gebied van certificatie.

De agrarische sector is **actief bezig met certificatie** (zie tabel 4.6). Bijna 80% van de deelnemers is gecertificeerd of in voorbereiding een certificaat te halen. Er bestaan verschillen tussen deelname aan certificaten tussen de food- en non-foodsectoren. In de non-foodsectoren (71%) ligt het aantal deelnemers dat gecertificeerd is iets lager dan in de food-sectoren (84%). Een uitzondering vormen de sierteelt onder glas en zomerbloemen, waar MPS een zeer brede toepassing heeft (>95%) en de melkveehouderijsector, waar deelname aan KKM en IKB min of meer verplicht wordt gesteld door de afnemende zuivelfabrieken (93%). KKM besteedt echter geen aandacht aan het gebruik van bestrijdingsmiddelen in maïs- en grasland.

Van de niet-deelnemers is 20% gecertificeerd en 32% bezig met een traject voor certificatie. 48% is niet gecertificeerd.

Opvallend is dat in de food-sectoren vooral **vraaggestuurde** certificatie (EUREP GAP) bestaat, terwijl de certificaten in de non-foodsectoren meer **aanbodgestuurd** (MPS, Qualitree) zijn. In de bollenteelt is het aantal gecertificeerde telers verreweg het laagst (20%). In deze sector wordt door de afnemers nauwelijks gevraagd naar gecertificeerde producten. MPS is daar op dit moment het enige operationele (aanbodgestuurde) certificaat. Hiervoor is de belangstelling in de bollensector echter gering: 'het heeft geen meerwaarde in de markt en kost alleen geld en tijd'.

Tabel 4.6 Percentage deelnemers gecertificeerd of in voorbereiding en de top 3 van certificaten

Sector:	Houtig klein-fruit	Aardbei	Glas-Groente	Fruiteelt	Akkerbouw	Volle-Gronds Groente	Zomer-Bloemen	Sier Teelt o.g.	Veehouderij	Boomteelt	Bollen teelt	Totaal
% deelnemers met certificaat of in voorbereiding	100	90	89	88	81	74	100	95	93	50	20	food: 84 non-food: 71 totaal: 79

Tabel 4.7 Belangrijkste certificaten (3 belangrijkste certificaten per sector; hoe meer sterren hoe belangrijker)

Sector:	Houtig klein-fruit	Aard-bei	Glas-Groente	Fruit-teelt	Ak-ker-bouw	Volle-Gronds Groente	Zomer-Bloe-men	Sier Teelt o.g.	Vee-hou-derij	Boom-teelt	Bol-len teelt	To-taal
EUREP GAP	***	***	***	***	***	***						***
MPS							***	***		**	*	*
Qualitree										***		
DPA Greenery		**	**	*		**						**
KPA					**	*						
Deelcert. Akkerb.					*							
Hygiënecode	**			**		*						
HACCP	*											
ISO 9001								*		*	*	
ARBO			*				*		*	*	*	
IKB						*			***			
KKM									***			

4.4.2 Redenen voor deelname aan certificatie

De redenen voor **deelname aan certificatie** zijn divers. Bij 29% van de deelnemers is het imago van de sector de belangrijkste reden. Maar ook een voorkeurspositie in de markt (15%) en de verplichting door de afnemers (14%) scoort hoog (zie tabel 4.2). Bij vrijwillige invoering van certificatie van gewasbescherming zegt 71% van de deelnemers hieraan te willen deelnemen. 54% van de deelnemers wil zelfs deelnemen aan het 'pluspakket'.

De redenen om niet aan vrijwillige certificatie van gewasbescherming deel te nemen verschillen weinig per sector: teveel werk (19%), levert te weinig geld op (15%), gebrek aan aansluiting bij de markt (11%), draagt weinig bij aan het milieu (9%) en te moeilijk (3%) (zie Achtergronddocument: bijlage 7).

4.4.3 Draagvlak voor certificatie-initiatieven van de overheid en certificatie vanuit de markt

Het **draagvlak voor "vrijwillige" certificatie** door de markt is positief (zie §4.1.2). Zelfs al staat men sceptisch tegenover de certificaateisen. De meeste deelnemers vinden bijvoorbeeld dat slechts 50% van de EUREP GAP-eisen zinvol is. Toch doet men eraan mee als de afnemer dat vraagt.

Deelname aan certificatie op vrijwillige basis zonder marktprikkels lijkt niet aan de orde. Meer dan 90% van de deelnemers verwacht niet dat marktpartijen bovenwettelijke prestaties (pluscertificaat) zullen belonen met een meerprijs. Maar 43% verwacht wel dat de vraag naar producten met een pluscertificaat zal groeien (zie 4.3.1).

Er is weinig draagvlak voor een nieuw certificaat vanuit de overheid. De mening van de deelnemers is dat de overheid certificatie aan de markt moet overlaten. Als de overheid tóch iets met certificatie wil doen, dan moet zij aansluiten bij de bestaande marktinitiatieven. Hierbij noemen de deelnemers verschillende randvoorwaarden.

4.4.4 Randvoorwaarden van deelnemers aan certificatie-initiatieven van de overheid

De deelnemers hebben de volgende randvoorwaarden genoemd voor certificatie-initiatieven vanuit de overheid:

1. Aansluiten bij de wensen van de markt en afstemming van (het concept geïntegreerde gewasbescherming in) de verschillende certificatiesystemen (zie §4.1 en §4.3);
2. Europese harmonisatie van wet- en regelgeving (zie §4.1).
3. Financiële prikkels/bonus door de overheid (zie §4.3);
4. Certificatie-eisen (wet- en regelgeving, verplichte eisen en keuzemaatregelen) die SMART zijn en indien mogelijk/ noodzakelijk afgestemd zijn op regionale mogelijkheden (zie §4.2).
5. Beperkte administratieve last (één loket voor registratie);
6. Geen extra (gewasbeschermings)controle en goede afstemming van verschillende controles (zie §4.2).

Ad 1: Omdat de drijvende kracht voor certificatie vanuit de afnemers (de markt) komt en om overlap tussen verschillende certificatie-initiatieven zoveel mogelijk te voorkomen, is het raadzaam om met certificatie-initiatieven van de overheid aan te sluiten bij de certificaten van de markt waarvoor het meeste draagvlak is (zie tabel 4.6). Een kleine minderheid (28%) van de deelnemers geeft aan dat de eisen in het voorbeeld-certificatieschema's niet of nauwelijks overeenkomen met de eisen die de certificerende marktpartijen stellen. 70% van de deelnemers stelt dat de eisen redelijk overeenkomen.

Ad 2 en 3: Op de vraag naar manieren waarop de overheid marktpartijen kan prikkelen om aan het pluscertificaat een meerwaarde te geven in de markt geeft 60% aan dat Europese harmonisatie van de basiseisen en uit de voorbeeldschema's van groot belang is. Andere mogelijkheden scoren veel lager (bv. DOA 27%). Ook marktpartijen benadrukken het belang van Europese harmonisatie op gebied van toelating bestrijdingsmiddelen, residuwetgeving en Arbo (zie Achtergronddocument: bijlage 2).

Deelnemers verwachten niet dat bovenwettelijke prestaties door de markt met een meerprijs beloond zullen worden (93%).

Ad 4: 70% van de deelnemers geeft aan dat de eisen in de voorbeeld-certificatieschema's duidelijk zijn. Dit is van groot belang willen ondernemers het certificatieschema serieus nemen. In sommige gevallen is differentiatie nodig per regio, omdat de ziekte- en plaagdruk en technisch mogelijkheden bij verschillende omstandigheden kunnen verschillen.

Ad 5: Deelnemers hebben grote zorgen over de hoeveelheid werk die certificatie met zich mee brengt. Voor 24% is dit een reden om niet deel te nemen aan vrijwillige certificatie. Van de deelnemers die ervaring hebben met certificatie zegt 51% dat het meedoen aan meerdere certificaten dubbel werk oplevert. Dit werk bestaat vooral uit dubbele registratie (42%), controles (37%) en andere administratieve verplichtingen (31%).

Ad 6: Volgens driekwart van de deelnemers is er overlap tussen controles van de verschillende certificaten. Deze overlap bestaat vooral uit dubbele registratie en administratie en meerdere inspecties (alledrie ca. 30%). Een grote meerderheid van de deelnemers (86%) ziet een extra controle voor gewasbescherming niet zitten.

4.4.5 Afstemming tussen overheid en markt (doelstellingen)

Afstemming tussen overheid en markt is lastig, want de markt vraagt voornamelijk om voedselveiligheid (alleen food-sectoren) en kwaliteit van het product, terwijl de overheid zich richt op geïntegreerde gewasbescherming (het productieproces), waarbij ook milieu en volksgezondheid belangrijke onderdelen van zijn. **Synergie** is het eenvoudigst te bereiken in de foodsectoren omdat daar certificaten bestaan die het meest overeenkomen met de doelstellingen in de nota 'Zicht op gezonde teelt' en omdat al relatief veel telers gecertificeerd zijn. In de non-foodsectoren is de situatie veel diverser.

Vanuit de markt bestaat vooral belangstelling voor het verbeteren van **de kwaliteit van 'het peloton', en dus het garanderen van een basisniveau**. Marktpartijen onderkennen wel dat stimuleren van voorlopers belangrijk is, maar zien dit niet/ minder als hun verantwoordelijkheid. Zij zijn wel geïnteresseerd als zij zich daarmee tevens als bedrijf positief van hun concurrenten kunnen onderscheiden. Een overeenkomst is dat bij zowel de marktpartijen als de overheid de behoefte aan een **doeltreffende aanpak van 'knoeiers'** groot is. Hier liggen kansen voor verbetering door de samenwerking en afstemming van publieke- en privaatrechterlijke controle te versterken. Dit vereist overleg en afstemming maar zal het draagvlak voor het certificaat 'Zicht op gezonde teelt' in de keten vergroten (zie achtergronddocument: bijlage 2). De belangrijkste overeenkomst tussen overheid en markt ligt in de twee doelstellingen die zij delen:

- bevorderen van de transparantie van het productieproces in de keten;
- verbetering van de kwaliteit van het productieproces.

4.4.6 Aanbevelingen

1. Zoek de dialoog met marktpartijen en bepaal waar de overheid en de markt elkaar kunnen versterken (bijv. transparantie in de hele keten).
2. Benchmark en beoordeel de belangrijkste certificaten inhoudelijk, zodat duidelijk wordt welke certificaten het meest overeenkomen met de doelen van de overheid d.w.z. bevorderen van de 'omslag in denken en doen' naar geïntegreerde gewasbescherming.
3. Ondersteun, erken en faciliteer de bestaande marktcertificaten waarvan de uitwerking en de doelstelling overeenkomen met de doelstellingen van het nieuwe beleid. Stel als voorwaarde dat deze certificaten geaccrediteerd zijn door de Raad van Accreditatie.
4. Zorg voor afstemming van wet- en regelgeving met het EU-traject. Communiceer duidelijk over de Nederlandse wet- en regelgeving in relatie tot die in het buitenland. Maak duidelijk waarin we voor- en achterlopen en waarom daarvoor gekozen is.
5. Sluit aan bij bestaande initiatieven met bijv. modules als 'geïntegreerde gewasbescherming', 'milieu-indicator' en 'gewasbeschermingplan'.
6. Houd de publieke- en private handhaving en controle op wet- en regelgeving en het certificaat gescheiden (publiek is gebaseerd op 'wantrouwen'; privaat is gebaseerd op 'vertrouwen'). Zowel handhaver als controleur moeten deskundig en betrouwbaar zijn. Daarnaast moeten verschillende handhavers (net als controleurs) overlap in controles zoveel mogelijk beperken.
7. Verbeter de implementatie en publieke handhaving van de wet- en regelgeving. Hiermee toont de overheid dat ze de communicatie over en naleving van wet- en regelgeving belangrijk vindt. Door bijv. een versterking van de controle op residuen is ook een betere controle op fraude in de bestrijdingsmiddelenregistratie mogelijk (op bedrijfsniveau, sectorniveau, landelijk niveau, enz.).

8. Stimuleer dat er één loket komt voor registratie (voor publieke en zo mogelijk privaatrechterlijke verplichtingen), zodat men niet voor veel verschillende instanties de gegevens op verschillende manieren hoeft aan te leveren. Bevorder bijv. ketenprojecten waarin toegewerkt wordt naar afstemming van en uitwisselbaarheid van registratiegegevens.
9. Regionale overheden, waterschappen, drinkwatermaatschappijen vragen al om bovenwettelijke prestaties, in gebieden waar specifieke milieuproblemen optreden (bijv. grondwaterbeschermingsgebieden). Een optie voor nieuw gewasbeschermingsbeleid is dat de Rijksoverheid basiseisen stelt conform huidige wet- en regelgeving en dat regionale partijen zich afnemer worden van een pluscertificaat in de vorm van een 'groene dienst'. Dit biedt ook mogelijkheden voor sectoren waar geen operationeel, geaccepteerd certificaat voor geïntegreerde gewasbescherming bestaat zoals de bollenteelt.
10. Maak een risico-inschatting van de situatie die ontstaat wanneer de vraag naar certificaten uit de markt wegvalt. Ga na hoe de overheid zich hierop kan voorbereiden. Acties om de continuë verbetering van de prestaties op het gebied van gewasbescherming gaan de te houden, zijn bijv.:
 - stimuleren dat voorlopers (blijven) innoveren en bovenwettelijke prestaties leveren;
 - verbetering van de handhaving.

4.5 Aansluiting bij bestaande certificatiesystemen zoals EUREP GAP

In deze paragraaf geven we inzicht in mogelijkheden om aan te sluiten bij EUREP GAP en andere bestaande systemen. Allereerst geven we:

- een beeld van de deelname aan EUREP GAP (§4.5.1).
- Vervolgens bespreken we achtereenvolgens de mogelijkheden:
- aansluiting bij (markt)vraaggestuurde certificaten (§4.5.2)
 - afstemming met andere thema's (§4.5.3)

In de paragraaf 4.5.4 doen we aanbevelingen voor aansluiting bij EUREP GAP en andere bestaande systemen.

4.5.1 Deelname aan EUREP GAP

EUREP GAP is op dit moment het meest gebruikte certificatiesysteem in de plantaardige sector en kan mogelijk uitgroeien tot het 'leidende' certificaat in met name de food-sector. Van alle deelnemers heeft 12% het certificaat en 29% is op dit moment in voorbereiding.

Bijna de helft is van plan om vóór 2003 het EUREP GAP-certificaat te halen, 50% 'ziet wel' en 3% piekert er niet over.

Bij de deelnemers is de **deelname aan EUREP GAP in de food sectoren** ruim 60%. Hoewel de deelname in de **non-food sectoren** vrijwel nihil is, geeft toch 33-67% van de deelnemers uit deze sectoren aan dat EUREP GAP het meest relevante en toonaangevende marktinitiatief is (zie tabel 4.8).

Ruim 70% van het totaal aantal deelnemers vindt het verstandig om de EUREP GAP-eisen als verplichte basiseisen in een certificaat voor gewasbescherming op te nemen.

Van de niet-deelnemers is een kwart gecertificeerd voor of bezig zijn met certificatie voor EUREP GAP.

Wat MBT in tien jaar tijd niet is gelukt, daarin is EUREP GAP in één jaar geslaagd : een teelt- en bedrijfs-systeem lanceren dat op de lippen van elke teler, elke handelaar en elke supermarkt ligt.
Bron : Gr&Fr. 23 maart 2001

Tabel 4.8 Percentage deelnemers met EUREP GAP-certificaat of in voorbereiding en percentage deelnemers dat EUREP GAP het meest relevante en toonaangevende marktinitiatief vindt

sector	Houtig klein-Fruit	Aard-Bei	Glas-Groenten	Fruit-teelt	Akkerbouw	Vollegronds groenten	zomer bloemen	Sier-teelt o.g.	Vee-Houderij	Boo m teelt	Bol-len teelt	Totaal
% deelname/ voorbereiding EUREP GAP	80	80	68	76	52	58	0	0	7	0	0	food: 62 non-food: 2 totaal: 41
% deelnemers EUREP GAP meest relevant en toonaangevend	80	90	63	71	90	61	50	33	67	50	36	food: 78 non-food: 45 totaal: 59

4.5.2 Aansluitend bij (markt) vraaggestuurde certificaten

EUREP GAP is een vraag gestuurd certificaat, MPS en Qualitree zijn aanbodgestuurde certificaten. Het **eenvoudigweg erkennen of 'aansluiten' bij de EUREP GAP-certificatie** door de Rijksoverheid, als alternatief voor een apart certificaat "Zicht op gezonde teelt", is geen oplossing voor de eerder gesignaleerde problemen, bijvoorbeeld:

1. De markt voelt zich en is niet verantwoordelijk voor het oplossen van milieuproblemen en de slechte toepassing van de Arbo-regelgeving, maar kiest haar eigen speerpunten en richt zich bijv. in 'food' voornamelijk op voedselveiligheid.
2. Het bevorderen van geïntegreerde gewasbescherming spoort niet altijd met de eisen van de marktpartijen, met name in de sierteelt en de teelt van uitgangsmateriaal waarbij de (visuele, fytosanitaire) productkwaliteit en niet de productiewijze voorop staat.
3. Er blijven verschillen in toelating van bestrijdingsmiddelen binnen de EU, ook na harmonisatie.
4. Het gebrek aan draagvlak voor en implementatie van wet- en regelgeving zorgt ervoor dat (ook) binnen certificaten niet iedereen hieraan voldoet. Dit wordt soms door de controleurs van certificaten door de vingers gezien. Het verhoogt de kans op fraude en ondermijnt de geloofwaardigheid van de certificaten (zie ook 4.2).
5. Doordat de supermarkten de formulering van de EUREP GAP-eisen domineren is het een eenzijdig vastgesteld certificaat waarin de producenten tot nu toe erg weinig zeggenschap hebben.

4.5.3 Afstemming op andere milieuthema's

EUREP GAP is een voorbeeld van een integraal certificaat, dat zich richt op **geïntegreerde teelt**, dus naast gewasbescherming ook op bijv. mineralen, waterbeheer, biodiversiteit. Het thema energie ontbreekt echter. Dit sluit beter aan bij de praktijk dan de idee van een apart certificaat voor gewasbescherming. Ook in de Praktijkproef van 2000 heeft al aangedrongen op meer 'integraal' beleid, dus afstemming met MINAS, Glami, WVO en dergelijke.

4.5.4 Aanbevelingen

1. Start de dialoog met de marktpartijen die trekker zijn van de leidende certificatie-initiatieven en ga samen na waar je elkaar kunt aanvullen en versterken (zie §4.4).
2. Stimuleer dat telers inspraak krijgen bij het opstellen van certificatie-richtlijnen. Dit vergroot het draagvlak en verkleint de kans op fraude. Dit is in eerste instantie geen taak van de overheid, maar de overheid heeft wel belang bij een goede procedurele kwaliteit. Ondersteun daarom alleen door de Raad van Accreditatie erkende certificaten.
3. Beoordeel bestaande certificaten op de wijze waarop de certificatie-eisen zijn vastgesteld, de kwaliteit van de eisen, de controlesystematiek en de wijze waarop omgegaan wordt met wet- en regelgeving. Bepaal vervolgens bij welke systemen de overheid kan aansluiten.
4. Verbeter de uitvoering van wet- en regelgeving en stimuleer uitwisseling van gegevens tussen handhavers en certificerende instellingen. De overheid kan zich bijvoorbeeld richten op aantal controlepunten waar de certificerende instellingen moeite mee hebben. Daarnaast is een goede uitwerking van wet- en regelgeving (SMART) naar bedrijfsniveau van belang, zodat wordt voorkomen dat iedere (controlende) instelling er zijn eigen interpretatie aan geeft (zie §4.2).
5. Faciliteer het operationaliseren van het concept geïntegreerde gewasbescherming. Hieraan is o.a. behoefte in EUREP GAP, waarin de beschrijving van geïntegreerde gewasbescherming voor de Nederlandse teeltsituatie nog niet goed is uitgewerkt (zie ook §4.2).
6. Bevorder een integrale benadering van het agrarisch bedrijf d.w.z. zowel gewasbescherming als bemesting, energie, voedselveiligheid enz.) in certificatie-initiatieven en in wet- en regelgeving en stel de ondernemer centraal.

4.6 Aansluiting bij initiatieven van loonwerkers en gewasbeschermingshandel

4.6.1 Gewasbeschermingshandel

De **gewasbeschermingshandel** is een belangrijke partij in de gewasbescherming op bedrijfsniveau. Zij is een belangrijke kennisleverancier en adviseur voor de ondernemer. Ook de gewasbeschermingshandel is bezig met certificatie van de branche en met systemen voor de verkoopregistratie. De gewasbeschermingshandelaar die nauwkeurig de aankopen van zijn klanten registreert zou de individuele ondernemer ondersteuning kunnen bieden bij zijn gewasbeschermingsregistratie in het kader van de registratieverordening of in het kader van certificatie. De handel

kan hem op aanvraag een totaaloverzicht van zijn aankopen te leveren. Hiervoor is het wel van belang dat de registratiesystemen van de handel en de ondernemers goed op elkaar aansluiten.

4.6.2 Loonwerker

Ook de **loonwerker** speelt in een aantal sectoren een belangrijke rol in de uitvoering en advisering van de gewasbescherming. De loonwerker voert op slechts op 8% van de 412 niet deelnemende bedrijven de bespuitingen uit. Maar er zijn opvallende verschillen tussen sectoren: in de melkveehouderij spuit de loonwerker op 67% van de bedrijven, in de vollegrondsgroenten op 11% en in de bedekte teelten is dat 0%. Voor zowel de niet-deelnemers als de deelnemers is de loonwerker in de sectoren melkveehouderij (83%), maar ook in de vollegrondsgroenten (32%), de boomteelt (25%) en de akkerbouw (10%) een belangrijke informant op het gebied van gewasbescherming.

De brancheorganisatie van loonwerkers, Cumela, stimuleert al jaren actief de **certificatie van loonbedrijven**. De organisatie sluit hierbij nauw aan bij de bestaande algemeen erkende certificaten zoals ISO 9001 (kwaliteit), ISO 14001 (Milieu), VCA (veiligheid, waarin Arbo) door specifieke modules voor het loonwerk binnen deze certificaten te ontwikkelen. Inmiddels heeft 25% van de aangesloten loonwerkbedrijven (400 van de in totaal 1600) één of meer certificaten. Gecertificeerde loonwerkers moeten een nauwkeurige administratie bijhouden van hun werkzaamheden en zorgvuldig registreren wat ze bij welke ondernemers hebben uitgevoerd.

4.6.3 Beperken van de administratieve last op het agrarisch bedrijf

Onder de niet-deelnemers geeft 20% aan dat 'te veel werk' een reden is om niet deel te nemen aan certificatie, onder de deelnemers is dit 19%. In de PP2001 geeft 51% van de deelnemers aan dat verschillende certificaten dubbel werk opleveren in de vorm van dubbele registratie, dubbele administratie en overlap in controles. Men zit niet te wachten op extra werk.

De **administratieve last voor de individuele ondernemer** kan worden beperkt als hij gebruik kan maken van de informatie over zijn bedrijf, die in de loop van het teeltseizoen vastgelegd is in de registratiesystemen van de loonwerker of gewasbeschermingshandel. In de conserventeelt kan de verwerkende industrie ook een rol spelen. Het is hierbij wel essentieel dat de registratie-eisen van verschillende certificerende instellingen en van de overheid aansluiten bij de registratie-eisen die gesteld worden aan de loonwerker, de handel en de industrie.

Zowel in de discussies in de BC's als in de workshops markt en controle hebben deelnemers nadrukkelijk gepleit voor **afstemming van de verschillende certificaten en registratiesystemen** waar een ondernemer mee te maken heeft. Het voorstel van Cumela om te komen tot een integraal certificaat, opgebouwd uit verschillende modules die naar keuze gestapeld kunnen worden, wordt door verschillende begeleidingscommissies breed omarmd (bijlage 6 Achtergronddocument).

4.6.4 Aanbevelingen

1. We bevelen aan te komen tot nauwe afstemming tussen de belangrijkste registratiesystemen en certificaten waar agrariërs te maken hebben, zodat dubbel werk tot het minimum wordt beperkt. De afstemming/ aansluiting moet niet

beperkt worden tot registratiesystemen t.b.v. certificaten voor afnemers maar de registratie- en certificatiesystemen van loonwerkers, gewasbeschermingshandel en andere relevante partijen moeten ook in de afstemming betrokken worden.

2. Gezien de fase van ontwikkeling van registratie- en certificatiesystemen voor loonwerk en gewasbeschermingshandel liggen er voor de overheid goede mogelijkheden om hierbij aan te sluiten. Het uiteindelijke doel moet zijn om te komen tot één ketengarantiesysteem gebaseerd op een sluitende registratie voor de hele agrarische keten.
3. De administratieve last voor de individuele ondernemer kan mogelijk deels worden uitbesteed aan de loonwerker en/of de gewasbeschermingshandel. We bevelen aan om in overleg met handel en loonwerk na te gaan of gegevens uit hun registratie beschikbaar gesteld kunnen worden voor de administratie van de ondernemers.

4.7 Gevolgen van het niet werken met milieubelastingspunten. Wat betekent dat voor de schema's?

4.7.1 Effect milieubelasting als keuzemaatregel

In de PP 2000 is in de voorbeeldcertificatieschema's gewerkt met een centraal doelvoorschrift het 'milieukengetal' dat was uitgedrukt in milieubelastingpunten. In opdracht van het Ministerie van LNV is in de 2001 gewerkt met voorbeeldcertificatieschema's gebaseerd op maatregelen waardoor de milieubelasting een minder prominente plaats kreeg in de schema's. Een centrale vraag voor de PP2001 was na te gaan wat de effecten waren van deze wijziging en wat dit kan betekenen voor certificatieschema's en het beleid van de overheid.

Het niet werken met milieubelastingpunten betekent dat er op dit vlak geen bewustwording en kennis wordt opgedaan. Dit terwijl het werken met **milieubelastingpunten** als **bewustwordings- en managementinstrument** juist sterk wordt gewaardeerd door agrariërs. Het geeft inzicht in verschillen tussen middelen én kan leiden tot gedragsverandering in situaties waar een ondernemer nog uit meerdere middelen kan kiezen.

BC-Fruit en aardbei: Inzicht in de milieubelasting van middelen is prima. Helaas kan er weinig mee worden gedaan omdat er door de sanering van het middelenpakket weinig te kiezen valt.

Het (verplicht) registreren van milieubelastingpunten is een instrument voor bewustwording en gedragsverandering. 59% van de deelnemers vindt het zinvol om registratie van milieubelastingpunten als verplichte eis op te nemen. De voorkeur van de deelnemers gaat uit naar een **milieukengetal als keuzemaatregel** (79%) i.p.v. een verplichte eis, omdat dit meer flexibiliteit biedt binnen het certificaat. 59% van de deelnemers merkt op dat een minder zware plaats voor het milieubelastingpunten in een certificaat de milieuprestaties kan beïnvloeden.

4.7.2 Aanbevelingen

- 1 We bevelen aan de milieubelasting als managementinstrument onder de aandacht van agrariërs te brengen, hen ermee te leren werken en het in toekomstige certificatieschema's op te nemen als verplichte maatregel. Voor een 'pluspakket' is het te overwegen een normgetal voor milieubelasting als doelvoorschrift op te nemen.
- 2 Aansluitend adviseren we de overheid belangrijke marktinitiatieven zoals EU-REP GAP te stimuleren om het gebruik van een meetlat of indicator voor milieubelasting als managementinstrument op te nemen in de certificatie-eisen.

Bronnen

Achtergronddocument met bijlagen:

1. workshop controle
2. workshop markt
3. uitgangspunten voorbeeld certificatieschema PP 2001
4. voorbeeld certificatieschema PP 2001 (sector akkerbouw)
5. tussentijdse evaluatie
6. sectorrapportages (6 a t/m i)
7. algemene rapportage sectoren
8. onderzoek niet-deelnemers

A.J. van der Wal, Den Boer L., Balkhoven H.H., Lentjes P.W.M. 2002. Het gewasbeschermingsplan: aanbevelingen voor een doelmatige opzet, gebruik en draagvlak. Einddocument Centrum voor Landbouw en Milieu & DLV Adviesgroep 11 pp.

B&A Groep Beleidsonderzoek & Advies bv 2000. Certificatie en handhaving. Een verkenning van de consequenties van het beleidskader 'Zicht op gezonde teelt' voor handhaving en normnaleving. Den Haag 37 pp.

EIM Onderzoek voor Bedrijf & Beleid 2000. De toekomst van de handel in gewasbeschermingsmiddelen. Zoetermeer 73 pp.

H. te Velde, Van Meegeren P., Eshuis J. & Leeuwis C. 2001. Monitoring van de implementatie van het convenant Glastuinbouw en Milieu, tweede meting. De acceptatie van milieubeleid onder glastuinders. Wageningen 102 pp.

L. den Boer e.a 2000. Zicht op Gezonde Teelt Rapportage praktijkproef.

P.W.M. Lentjes, Balkhoven H.H., Vermeulen T., Den Boer L. 2002. Optimalisering van registratie- en certificatiesystemen. Einddocument DLV Adviesgroep & Centrum voor Landbouw en Milieu.

Deze publicatie is te downloaden via www.minInv.nl of www.clm.nl

Lay-out: Francien de Groot, CLM

Druk- / kopieerwerk: MultiCopy, Utrecht Centrum

Eerste druk: ex. 400